

ՊԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԵՐԵՍԻ ԱՎԱՐԱՐԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԵՐԵԿՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ՄԸՆԻՒ

(Շարունակութիւն:)

Գ.

8. — Անցնինք այժմ տեսնելու մեր գիտական լեզուի թերակատարագոյն կողմը, այն որ այլ եւս աւելորդ հոմանիշներու սահմանը կ'անցնի եւ մթարութիւն, խառնակութիւն ու անձգրոտութիւն կը պատճառէ: Առունք հանքաբանական բառ մը, trachyte: Այս բառը կազմուած է յն. trachys բառէն, որ կը նշանակէ իւսու, իւրծու, իշու, իւրդու-բորդ: Կրնանք համոզուած ըլլալոր այս ամէն բառերէն յօրինուած պիտի ըլլան հայերէններ: Թողլով դարձեալ հիները, գրի այս բառը հայացուած է իւրդու-բորդ: Բառինայն գէպս ստեղծուած էր իրապէս յարմար բառ մ'ալ՝ իսուսուր, որ այնուհետեւ գրեթէ ընդհանրապէս ընդունուած է (Ք. Ա. Մ., եւ շատ ուրիշներ): Այս՝ ուրեմն բաւելու էր եւ նորագոյն բառեր կերտելու հարկ մը մնալու չէր: Այսու հանդերձ՝ հոս ալ՝ ինչպէս շատ տեղ՝ չիշտ այս՝ լիստաքարդ բառը դրած է ուրիշ բառի մը հանդէպ (aspérolithe, զոր ինքը միայն ունի) եւ trachyte թարգմանած է այս անդամ հարծուած: Խոնդիր չկայ թէ նոյն հսկ միայն միակերպութեան համար հակառակն ընելու էր, “լիստաքարդ թողլու իւր առած իմաստով”, եւ իւր այն նոր բառին համար ստեղծել ուրիշ մը: Այս 2. հակառակի իւր սովորութեան՝ հոս ուրիշ բառ մը դրած է՝ իւրդու-բորդ, ինչպէս որ աչքի trachoma հիւանդիւնը նշանակած է՝ “տրաքոմա, իւրդուիութիւնը նանրախտութիւնը”: Գոնէ այս բառն լաւ յօրինուած է:

Մինչեւ այստեղ տակաւին հոմանիշներու շնչանակին մէջ ենք: Բայց խառնակութիւնը կը ակսի արդէն անով որ Ա. roches trachytiques փոխադրած է՝ “որդուառային ժայռքն”՝ ուստի “որձաքարդ իւր լիստաքարդ”: Այդ ծշդիւ այս որ-

շնուր բառը պատճառած է մեծագոյն խառնակութիւն մը: Այս բառը մեր լեզուի հին բառերէն է, բայց ինչպէս վարը պիտի տեսնենք, մեր ձեռքն եղած միջոցներէն կրնանք միայն իմանալ որ անով կարծէ քար մը կը նշանակուէր, բայց թէ բուն ինչ քար էր՝ անորոշ է մեր նախնեաց խօսքերէն գատելով. — այսամի է յայժմ մեր ծանօթութիւնը նախնեաց շատ նման բառերու մասին: Բայց արդ բաւական կանուխէն եւ հայ լեզուի հմտութէն այս բառն ըմբռնուած էր իւր quartz¹ եւ գրուած նաեւ իւրծ քար, որուն մեծ ու թափանցիկ բիւրեղները (“լեռնաբիւրեղն”) յամենայն գէպս նախնէիք կոչած են լւանի եւ ան լւնէ: Այս կարծէին հետեւած են ի հարկէ շատերը. — այսպէս յիշենք ի միջի այլոց գրի (որ գերմ. Quartz կամ Quarz փոխադրած է որդուառ, լւանուառ) եւ Մ որ ունի որ յառար, լւանուառ, — եւ ուրիշներ: Միհիթարական կէտըն է որ նախնեաց լւանին իւր quartz hyalin կամ crystal de roche կ'ըմբռնեն ու կը գրեն գրեթէ ամէկը (նաեւ Ա. Ք. Լ. 2, Ե եւն): Բայց ասկէ անդին կը սկսի անմիաբանութիւնը: Նոյն սորձաքարը ուրիշները՝ նոյնպէս հմուտ անձինք՝ ըմբռնուած են իւր granit, եւ Ք. ի այս կարծեաց հետեւողներ եղած են բնականապէս (Ե. 2, Եւ ուրիշներ):

Ուրեմն “որձաքարը” երկու տարրեր իմաստով առնուած է, — չհաշուելով Ա. ի կղզիացեալ կարծիքը: Ասկէ բնականապէս պիտի հետեւէր ուրիշ անմիաբանութիւն մ'ալ: Ա. ուրոյն գիրը մ'ունի այս մասին: Quartz փոխադրած է իւրդուր, լւանուառ. իսկ granit բառին համար յօրինած է ըստ ինքեան շատ յարմար բառ մը, որ լատին բառին կազմութեան ալ համեմատ է, այն է հարաւար: Արդ բնական էր որ անձինք, որոնք quartzը կ'ըմբռնեն իւր սորձաքարը, granitի համար պիտի գրեկին կամ միայն էլենիք (Ա. ունի միակ այս բառը). գրեմանը հետ' նաեւ հսուառուր, եւ այսպէս ընդունած են շատերը (Գ.Բ. Մ եւ նաեւ Ս եւ ուրիշներ): Ասոր հակառակ անձինք, որոնք արդէն “որձաքարը” իւր էլենիք կ'ըմբռնեն, իւրդուր ի համար պիտի ընտրեին ուրիշ ձեւ մը. եւ ընտրած են վերցիշեալ իւրդուրիքը, եւ այն շատերն իւր միակ բառ (Ք. Լ. 2, Ե եւն): — Զենք հաշուիր տակաւին այնպիսիներ, որոնք բնականապէս պիտի չափակսէին եւ բառ մը

¹ Հման ի միջ այլոց՝ Nuovo Dizionario italiano etc. (Ա. իւնիա 1846), իտալ. quarzo “պուտրու կամ իւրծ քար, որդուառ, quarzoso “որդուառ, ործուառուուր”, — իսկ իտալ. granito, անումիդական կուճ. քրանիքու: — Ա. կէլորդ է յիշել ուրիշ երկեր: — Զ.Բ. ործուառ կը նար մինեւ միայն սորձաքարը, լիստաքարդ, խառնակին, տակաւին, կարծը, ապառաւածութիւն (Ք. 532). — Հանուն, ան հանուն եւն իւր crystallus եւն (Ք. 781—783):

մէկ խմբէն, բառ մ'ալ ուրիշ խմբէ առնլով իրարու կապէին¹: Զենք յիշեր նաեւ պէսպէս ուղղագրականները (հմմտ. էռ-տր, էռ-տր, +ու-տր, դաւար, չէտնիո, իւ-անիո, եւն գրչութիւնները): Զենք կրնար սակայն առանց նշանակելու թողուլ որ վերցիշեալ վանագուր ալ, զրո ն, ԳԲ եւն գրած են իր կուարզ (հմմտ. վերցիշեալ վանագուր եւն), ուրիշները (Ք, Ե, Լ, 2 եւն) գործածած են իր տուրմալին (tourmaline, և եւ նուպարեան կը գրեն “արմալու”): Եւ որովհետեւ՝ վերջինս կը կոչուի նաեւ pierre de cendre, Լ. գրած է ուրիշ բառ մ'ալ՝ սիրտագը, զրո ընդունած է նաեւ 2: Խոկ Մ. վերցիշեալ սէլլոնական բառին համար կը նշանակէ նախ հարցականով “մօխրաքար”, եւ կը գրէ ի վերջու “տուրմալին, սիրտագը քար, եւ պարզ “սիրտագը”: Ար թողունք յիշել ուրիշ մանրամասնութիւնները:

Արդ տարակոյս չկայ թէ այս խառնակութեան պատճառը միակ բառ մըն է, ճշգիւ մեր նախնեաց շրջաւուրը: Միւսները կարելի է հաշտեցընել. որովհետեւ ի վերջու տուրմալ պարզ տառադառութիւն մըն է քարզ բառին, որ կրնայ հաշտ ապրիլ վանագուր եւ վանագուր հետ (— միայն թէ վերջինս պէտք է ջնջել հոն, եթէ պէտք է կապուի դուրմալինի հետ —) եւ նաեւ հարտագուր կրնայ մնալ դժունիքի հետ. — մնացեալ կղղիացեալ կարծիքներն աննշան են: Հարկ է ուրեմն բուռն միակ բառ մ'որոշել: Դժբախտաբար նախնեաց տեղիքն այս որոշումը չեն դիւրացըները: Այսպէս է խորենացոյ Տորքայ մասին գրելը թէ երգէին նմաքուռն հարկանել շրջաւուր վիճուց ձեռօք, ուր ոչ գոյր գեղութիւն, եւ քերել ըլլոնդամբը եւ կազմել որպէս տախտակ եւ զրել նղնակն ըլլոնդամբը իւրովք արծուիս եւ այլ այսպիսիս” (Խոր. Բ, թ): — Նոյն պէս երուանդայ մասին կը գրէ թէ “գժնեայ գուլով ական հայեցուածով, ... ընդ այդանալ աշալլացն սովորութիւն ունել սպասաւորացն արքունիք վեճու որշաւութեայս ունել ընդդէմ երուանդայ, եւ ի հայեցուածոյն գժնութենէ ասեն պայթել “ըշաւուր վիճուն” (Բ, Խթ): Յաջորդ զրուդներուն ալ այլեւայլ տեղիքներն աւելի արժէք չ'ենին: Այսպէս երբ խորենացի Արշակոյ ծանօթ զբոյցին համար կը գրէ թէ “զնիզակն իւր ... խորագոյն նստոյց յերկանագուր արծանին” (Խոր. Բ, թ), Վարդան Պատմիչ նղնը կը գրէ “կառոյց զնիզակն յուրաց-

ուրիշ եւն: Աւելի կարեւոր է, երբ խորենացի կը գրէ թէ “կատարէ Տրդատ զշինուած ամրոցին Գառնիոյ, զօր որյատար եւ կոփածոյ, երկաթագամ եւ կապարով մածուցեալու եւն (Խոր. Բ, թ, զ): Գառնոյ աւերակները կեցած են, եւ նաեւ քննութեան ու պեղման ալ ենթարկուած: Յամենայն դէպս կարելի է սոսուգել քարանց տեսակը կամ տեսակները: — Եթէ խորենացի իրօք որոշ տեսակ մը նշանակել ուղած ըլլայ: Որովհետեւ կը կասկածինք թէ հոս ալ այն իմաստով է, ինչ իմաստով գրած է Մակաբայեցւոց Ա գրքին թարգմանիչը: Այն տեղ թարգմանուած է “շինեցէք զպարիսպդ յուրացուր վիճուց” (Ա, Մկ. Ժ, 11) եւ իմաստն է՝ ըստ յոյն բարդին՝ “ի ըշեւուր տերանց” (յն. ռէ lithōn tētragōnōn), ինչպէս ունի նաեւ լատին թարգմանութիւնը (lapidibus quadratis): Ուստի “որձաքար եւ կոփածոյ կրնայ պարզապէս չորեք կուսի կոփուած մեծ ապառած քարեր նշանակել: — Տարբեր իմաստ չունի ուրիշ տեղ մ'ալ, որուն իմաստը նոյնպէս կրնանք ճշգրտել՝ բնագրին համեմատութեամբ: Հրահատ Զգօն իւր ԺԹ (ասորին ԺԴ) ճառին մէջ կը գրէ “Սիրտ որ խստացեալ է երբեւ շրջաւուր՝ չորացուցանէ զպայս սերմանն ու Համապատասխանով ասորի բառը ՏԱ և կը նշանակէ պարզապէս” քար, ժայռ (ասորի-լատ. բառագիբեներն ալ կը նշանակեն միպյն saxum, rupes): Եւ արդէն այս տեղն ակնարկութիւն է Աւետարանի այն տեղերուն (Մատթ. ԺԳ, 5, 20. Մարկ. Պ, 5. Ղկ. Ը, 6 եւն), ուր սերման համար կըսուի թէ “այն անկատ յաղաւութ”, “որ յաղաւութիւն սերմանցաւն եւն, ամէն տեղ գրուելով աղաւութ”, ուր յն. ալ “ժայռ իմաստով բառ մը կը գնէ (յաճախ թա petrōdē “ժայռակերպք”, բայց նաեւ լոկ օրիտերուն “ի վերայ ժայռի եւն”):

Հին բնագրիներէն առ այժմ շատ յոյս չկայ. — Բայց ինչպէս Գառնուոյ, նոյնպէս մեր նախնեաց հին շինութեանց, լեւեռագիր եւն (Տորքայ զրոյցը կապ ունի Հատեան նշանագրերու հետ) արձանագրաց քարերու եւ նմանեաց քննութիւնը հետաքրքրական արդիւնքներ կրնայ տալ: Ուշափ գիտենք՝ “ըշաւուր կենդանի է տակաւին մեր ժողովրդեան բերանը. Բայց Բնէ ճշգրտագոյն իմաստով: Լենինականի ջրմուղի շինութեան առ թիւ տեսանք հատածակտուր մ'ալ, ուր փափուղւոյն առաջին մա-

¹ Հմմտ. “Գիրք որ կոչէ Զքձն՝ արարեալ սրբոյն Յամարական ՎՃԲին քաղաքին Եւն (Կ. պատմ. 1824), Էջ 391: Ասորի բնագիրը՝ բաց ի W. Wrightի Հրատարակութենէ (Լոնդ. 1869) կայ աւելի լուս ապագրութեամբ եւ հանդիպակաց լատին թարգմանութեամբ (Թրդ. J. Parisot, ի Patrologia Syriaea, ed R. Graffign. t. I, Paris 1894–1896).

1 Այսպէս Ա. Յ. Յանիբետան (Խոր. Բառ, անդ. Հայ.) “գրանիտ հայութաք, արժաքաբ” (խոկ քարտզ “բուն զայլախազ, քառարդար”), — Մ. Կ. Կառարարեան (Առձեռն Բառ, Փր. Հայ.) “գրանիտ կարտզագուր, կրանիտ” (խոկ քարտզը “գառագուր”): Թուղթները յիշել ուրիշները:

սին կազմութիւնը նշանակուած էր ուժուածքու ։ վերջն մասինը՝ եւաւոր։ Այս վերջինս ալ ժաղովոդական բառ մըն է, ինչպէս կը նշանակէ Ամառաւու։ Անցողակի յիշենք որ Ամառունի վարդապետի այն տեղ յիշուածին նման տեղեր երկրախօսք քննած եւ ի միջի այլոց՝ կը նշանակեն “բարձրակետ”-ն իւստրոն (անգլ. nummulitic Limestone) եւ այս կամ նման խեցիներէ ըլլալու է կարծենք եւաւորը¹։ Յամենայն դէպո թէ ասոր, թէ որձաքարի եւ առաջապարակ մեր ժողովորդեան բերանը պահուած բնական գիտութեանց վերաբերեալ բառերուն հաւաքումն ու գիտանականօրէն ճշգրտումը, — այս կը սպանենք Երեւանի բանասէրներէ եւ մասնագէտներէ։ Յամենայն դէպո կը յուսանք թէ մեր նորահաստատ “Գիտութեանց ճեմարանի” կամ անոր համազօր Հաստատութեան² (— կամ “Դնուի տուտին”, ինչպէս օտար բառով յորջորջել սիրած են մարեւան —) առաջին գործերէն մին այս ըլլալուէ։ Այն ատեն միայն մեր գիտական լեզուն պիտի աղատի այն բաղմաթիւ խառնակութիւններէն, որոնց միոյն օրինակը տեսանք հոս։

9. — Թէեւ ոչ բոլորովին նախընթացին նման, բայց նոյնպէս բաղմաղան ու շփոթ է ուրիշ բառախումբ մ'ալ, որ մասամբ երկրախօսութեան կը հայի, մասամբ ուրիշ գիտութեանց։ Ինչպէս ամէն ալիք ունի իւր խորութիւնն ու բարձրութիւնը, ձորակն ու լեռնակը, նոյնպէս երկրի կեղեւի ամէն “ծալք” ունի իւր խորութիւնը կամ գործածը եւ իւր բարձրունքը կամ արտեւանը։ Առաջինը, որ սովորական առամբ կը կոչուի ձօր, ձօրակ, ծործոր եւ նման բառերով, զիտական բառով եւ յատուկ առամոմբ կ'ըսուի synclinale. երկրորդը՝ որ նոյնպէս սովորական լեզուաւ արտեւան, կատար, պարեխ եւ նման բառերով կ'արտայայտուի, գիտա-

կան առամամբ կը կոչուի anticlinale։ Արդ երկրակեղեւին կազմած ծալքի մը գէպի ձորակ իջնող կամ համամիտուն կողերուն (— որոնք “թեւու կը կոչուին —) խաւերը կը միանան ի վերջ վարը միջակէտի մը գծին վրայ, որ ligne synclinale կը կոչուի։ Ասոր հակառակ կատարի մը բարձրակէտի գծին (— որ է լինեալ ակսեալ լիները իրարմէ կը հակամիտին կամ առելի որոշ լուսերը համար՝ կը տարամտին եւ անով իրարմէ տարրեր ուղղութեամբ ասդին ու անդին գէպի վար կը խօնարհին ու կ'իջնոն։ Եւր. լեզուաց մէջ ալ այս գիտական բառերուն տեղ յաճախ կը գործածուին սովորական բառերը, եւ մենք ալ նոյնը կրնանք ընել բնականաբար։ Բայց թերեւս լաւահամար գոյն է ընտրել քիչ գործածուող բառեր, օրինակի համար “ծործոր”, եւ պարեխ։ Սակայն էական ինդիքն այս չէ։

Յիշեալ գիտական բառերը չունին ն, ք եւ ուրիշներ. — ունին լ եւ 2: Ասով յուսալի էր որ այս բառերուն հայերէններուն մասին շատ խնդիր ըլլալու չէր։ Սակայն այսպէս չէ իրականին։ լ: առաջնը թերգմանած է “հակաբից”, եւ ասոր կից ligne synclinale փոխադրած է “հակաբից”։ Երկրորդը (anticlinale) թարգմանած է հակաբից եւ ասոր կից ligne synclinale հակաբից։ Արդ խնդիր չէ այս բառերն իրարու չեն զուգակշռութիր, ինչպէս կը պահանջէ իմաստը եւ ինչպէս կ'ուղեն եւր. բառերու ձեւերը։ Ի հարկէ ասոր պատճառն այն է որ “հակաբաւ” բառի մէջ հակաբից ներհակ, այն է որ “հակաբաւ” իմաստով է. իսկ “հակաբից” եւ “հակաբաւուի իմաստով” է. առաջ մէջ հակաբից բառերու մէջ լ: ասած է հակաբից կամ միտեղից, բառերու մէջ լ: եղուի մը մէջ կրնան զտնուիլ՝ արևու իմաստով։ Եղուի մը մէջ կրնան զտնուիլ՝ արևու մը լիովին տարբեր իմաստներով, երկու ասրբեր արմատներ՝ որոնք միաձեւ եղած են, եւ նման ներ. — այսպիսիք կամ ամէն լեզուի մէջ։ Բայց ծշիւ այսպիսիներ պէտք չէ գործածել այն ծշիւ ուր ընդհակառակին որոշ զանազանութիւն տեղ, որը ընդհակառակին գործածական ըլլալ է լ. ի յօրինած հակաբից կրնայ արժեքը պէտք է. լ. ի յօրինած հակաբից կրնայ արժեքը ունենալ եւ գործածական ըլլալ, եթէ առաջինն ալ զուգակշռութիր գրելով գոնէ համական (որով նաեւ հակաբից) եւ հակաբից։ Այսպէս կը սուած, այս բառերը կրնան ընդունելութիւն գտնել։

Վերջին կամ հակաբից մտօք գրուած են նաև բիւրեղագրական քանի մը բառեր։ Որովհետեւ այն բիւրեղային գրութիւնը, որ երեք շեղ առանցք ունի, բայց որոնց միայն երկուքն իրարու հաւատար են, կը կոչուի monoclinique. իսկ այն բիւ-

¹ Առհամ Ա. Ամառաւու, “Հայոց բառ ու բան” (Ապարագական 1912, էջ 1+707). էջ 176 եւաւոր բառի մէջ՝ յառաջ կը բերէ (Ազգ. Հանդ. եւ 21 տեղէն) չետևեալու։ “Թրբե-ջիրաց գետակից եւ Կարիք գիշեցից սկսած մինչեւ Արածանի գետի մօտ զանուող Աղճառուրի բերբեց ամրոցը մասնաշնչութեան կազմուածք ու ուժիք (= խեցի) անհամար կուրութեան կազմուածք է ուժիք (ստուգ)։ որով գորգիները երկար կ'եւացընեն (լուս կարմրացնել)։ Համար. F. Osswald, Geol., p. 337, 357—358, եւ շատ բազմաթիւ գտնաւական համար կազմութեանց համար։ — Յաջորդիւս գտնաւական բառուի մեջ յիշելու ատեն՝ Ամառաւուի կը նշանակէ Հետեւեալ երկը դորձը, ինչպէս Ամառաւու, կը նշանակէ Հետեւեալ երկը դորձը։ Հ. Ամառաւու, “Հայերէն գտնաւական բառարան”, Տփդ. 1913, էջ 2041։

² Հ. Ամառ. “Խորհ. Հայոց 1925, թ. 26 = 1079 ապարագական բառաւութեան բաժնի մէջ։ “Կանոնաւոր լին. ՀԱՅ Հայոց ապարագական բառաւութեան գիտաւութեան եւ Աբուստանի հաստիքութիր Հայոց ապարագական բառաւութեան գայաստանի Սոցիալիստական խորհրդային Հայոց ապարագական բառաւութեան գողկութերի Խորհրդի կողմէց 1925 թ. հունիսի 20 էնն են։

³ 1. ունի բայց մ'ալ antieleanthe, զար փոխադրած է հակաբից։

բեղն՝ որուն երեք առանցքներն ալ համեմատութեամբ իրարու կը շեղին կամ կը միտին, կը կոչուի triclinique։ Զասոնք փոխադրած է լ. “մոհակ” եւ “եւահակ”, Այս բառերն ըստ ինքեան կրնան մնալ, քանի որ շփոթութիւն չեն պատճառեր։ Իսկ երբ չենք հաճիր այսպիսի ձեւերուն, ինչպէս ըրած է Ե, այն ժամանակ ընտրելու ենք ձեւեր, որոնք երկդիմութեան առիթ չտան։ Երբ Ե monocline կը գրէ ժանիսու եւ tricline եւանիսու, գեղեցիկ բառաձեռեր են¹, բայց թերութիւն մ'ունին։ — այն հետո բիւրեղագրութեան մէջ արդէն կը գործածուի իբր = -èdre, եւ ասովլ մժարութիւն կը ծագի։ Ճիշդ չէ մէկ բառով կրկին տարբեր բառաձեւեր փոխադրել։

Զ մասամբ ընդունած է այն բառերը, մասամբ նոր կազմած։ Ընդունած է բիւրեղագրական անգլ. monoclinic գրելով մահակ, իսկ երկրախօսական monocline գրած է մեհահակ։ Նոյնպէս բիւրեղագրական triclinic գրած է եւահակ, բայց diclinic “երկառչել, երկառմաք” (երկու առանցքները շեղ), Վերջին բառու չունին միւսները։ Զ երկրախօսական վերոյիշեալ բառերը զուգակշռած է անոն որ անգլ. synclinal թարգմանած է համահակ եւ anticalinal համահակ։ — բայց վերջինս՝ ուրիշ առամբ՝ նաեւ “հակուղիղ, հակուղայինն”, եւ anticalinal իբր դոյական “հակուղիղ”։ Վերջապէս երկրաբանական բառս անգլ. anticlinorium փոխադրուած է համալրեամբունիւն։ — Ծարք մ'ուշից բառեր ալ նոյնպէս փոխադրուած են հակ եւ -մաք։ Բայց ասոնց մէջ գոնէ աւելի միաբանութիւն կայ²։

Երբ այս synclinaleը մտածենք երկրիս կեղեւին մեծատարած միջոցներով, հսկայ երկրագորած մը, կունենանք ցéosynclinal. Լ. փոխադրած է այս անգամ “երկառիւլտիւնիւն”։ Իսկ Զ գրած է (անգլ. geosyncline) “զարերէրահակունիւն”։ Երկրի կեղեւի դէպ ի վար հակումը”։ Վերջինս թերեւս աւելի լաւ եր գրել “երկառիւլտիւնիւն”։ Սակայն Լ. ի կազմած “երկրախշտին աւելի լաւագոյն կ'ըլլար, եթէ չմոռցուէր դարձեալ զուգակշռել. որովհետեւ կայ վերջապէս նաեւ անգլ. ge-anticline (զոր չունի 2) եւ նոյնպէս միւս լեզուաց մէջ։ Ուստի

¹ Հմման. Հ. Միման Երեւեան, Հանքարանութիւն, էջ 30-31։ Կարն ալ կը գրէ օրինակի համար rhomboèdre դարանիւնանիսու, hémiédrie իւսոնիսու, octaèdre ս-իսոնիսու։

² Այսպէս ք isocline բառը կը փոխադրէ զատկահակ, յիշելով յատկապէս երկրամանքնիսական նոյն հակմանը գծերը։ Լ. գրած է “զատկամիտու, զատկահակ, հաւասար հակածու” մագնիսական գծերու համար (անգլ. isoclinal, isoclinic) կը գրէ զատկամիտու, իսկ isocline “զատկահակ” (ժայռերու խաւու)։ Չենք յիշեր ուրիշ նման բառեր։

նաեւ առաջինն ըսելու էր երկրահամական, ինչպէս երկրորդը՝ երկրահամական։ Եւ կը կարծենք թէ առհասարակ երկրախօսական իմաստով լաւագոյն է այս ժշուի ձեւը, ուստի նաեւ պարզ գլ. synclinale գրել համական։ Եւ գլ. anticlinale համական։ Այս բառերն ի վերջոյ համութիւն չունին, ինչպէս ունին իրօք համահակ, համահակ եւ համամետ, համահակ, եւ նման բառերը. — թողունք որ “հակահակ” եւ նմանք լեզուի տեսակիտով անյարմար կազմութիւններ են։ Թերեւս նաեւ բիւրեղագրութեան մէջ ըսուելու է նոյնպէս մեհահակ, եւահակ եւն, գոնէ անոնց համար՝ որոնց հաճոյ չեն -մաք ու -մաք ձեւերը։ Եւ այս ամենը հակառակ չէ եւր. գիտական բառերու կազմութեան։ Որովհետեւ այս բառերու մէջ -cline, անկէ -clinal, առնուած է նաև յունական բային իմաստով, բայց դարձեալ գոյականին իմաստով. — յն. klinō կը նշանակէ մետէ, համիլ, ծուէլ, նէրէլ, ընկունէլ, պատէլ եւն, եւ klinē անկուն, մ-մէն, իշուիտ, նադարան, բաղմաց եւն. — Եւ այս ամեն իմաստներով կայ բառերու շարք մը¹.

Միեւնոյն յն. բառով կազմուած են նաեւ բուսաբանական բառեր։ Այս բայսերն՝ որոնց արուե էզ անօթները (փոշոյ-անօթ եւ կնիք) միեւնոյն ծաղկի վրայ են եւ որոնք անոր համար նաեւ “որձեւէգ” եւ կը կոչուին, կ'անուանուին monocline. Իսկ այն բայսերն՝ որոնց որձ եւ էզ մասերը տարբեր ծաղկիներու վրայ են, կ'ըսուին dicline։ Արդ Ք ընտրած է մեհահակ եւ երկառմաք բառերը (հմմա. Բ, 107). Բայց ինչպէս կը բացատրէ աչքի առջեւունենալով աւելի լինենէի monoïques եւ dioïques անուանակոչութիւնքն (հմմա. Ա, 662 dicline բառը, զոր հոս Ք փոխադրած է երկառու)։ — Մ. հետեւած է բնականապէս գերմ. զիտութեան, որ այն “մենանակ”, բայսերը կը կոչէ իւր լեզուի բառերով՝ թէ “միանկողնեայ” (գերմ. einbettig) եւ թէ “միատնեայ” (գերմ. einhäusig) եւ անոր համար յորջորջած է մենադուն եւ երկառուն բայսեր²։ — Լ. նաեւ հոս պէսպիսութեան կողմանակից մեացած է. այսինքն մոноcline փոխադրած է գեղեցիկ բայս, բայց dicline “երկառմաքիւն” (-diclinie “երկսերածաղկունք” —) եւ դարձեալ diclinism։

¹ Օրինակի համար համար հառմեական սեղանն ունէր երկրախօսական կամ բազմոց, ուր կ'ընկողմանեին կոշականք, եւ անոր համար կը կոչուէր triclinum (հմմա. tricline)։ Կը թարգմանէ եռակման եռակմանց, արթիկին. եռնկողմանոց։ Ք ընտրած է միայն “արթիկին”, — Լ. ընտրած է եռալուկումանոց, եռակմանոց, ուրիշ կերպարանոց, — Զ կերպար է կարծ բառ մը՝ եռաօթ սոց։ — Այս յն. բառեն են ինչպէս ծանոթ է մագնիսական գծերու ուրիշ բառեր։

² Հ. Գ. Միեւելլիւն, “բուսաբանութիւնն, էջ 24”

“ՀԱՐՄԱՆԵՐՈՒՅՆԵՆ”, Այս բառերը կարելի են, միայն թէ այն ատեն՝ ինչ ալ ասոնցմէ ընտրենք, պէտք են իրարու հետ զուգակշռուած ըլլալ ձեւով։ Այս վերջինը (‘զատասերութիւն’), ընդունած է նաև 2, եւ հետեւողական եղած է նաև անգղ. clininous դնելով ‘ՀԱՐՄԱՆԵՐ’, միայն թէ ինքն ալ անգղ. monoclinous դրած է մէնաբնակ ըստ Ք. ի., ուստի հետեւող եղած է թէ Ք. ի եւ թէ Լ. ի. — Ի վերջու նկատենք թէ Ա. Յ. Յակոբեան (‘Նոր Բառարան’, եւն) անգղ. monoclinale բառը թարգմանած է ‘Թուրնոց’։ — որ թերեւս տպագրական վրիպակ մըն է։ Յամենայն դէպս տարօրինակութիւն մըն կայ հոս. եւ այս տարօրինակութեան հանդէպ՝ որչափ բնական է ու վայելու ժողովրական բնանի բառով կազմուածը, զոր գրած է Սարդիս Միրզայեանց՝ թէ բամբակի ‘փոշանօթները Դ բնանի են’¹, Յամենայն դէպս հոյ լեզուի մէջ բայն հոյնչափ յարմար է՝ որչափ գերմ. ‘տուն’ այն լեզուին մէջ։

Այս շարք մը բառերուն շատերը լաւ կազմուած են եւ իւրաքանչիւր խումբը մինքեան կարելի է։ Միայն թէ ասով չափազանց պէսպիսութիւն յառաջ եկած է։ Աւելի միակերպութիւն բաղձակի է հոս. ինչպէս շատ նման դէպբերու մէջ։

(Ծարուակելին)

Հ. Յ. ՏԱՇԽԱՆ

ՔՆՆԱԳԱՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԲՈՒԽԱԿԻ

ՆՈՐԱՅԻՐ Ն. ԱՐԻԶԱՆԴԱՑԻԻՂԻՑ

(Ծարուակելին)

ՄԼԲ. Հալիս, Հէլիս (Ծներեկ, Պ. Ասպեց), յունարէն բառ կը համարուի Ի. Թ. 1210, 1591: Կոյն է Հէլիս, Թ. 1687։

— Ոչ է յունարէն, այլ ուրբէլէն, Հելլուս, բառ արէպի. տես Մարտիր. (Գ. էորդ): — Մարտիր, Ծներեկ, Գուշակ, արպ. Հելլուս կամ Հէլիս-ն (Կոյն):

ՄԼԳ. 1614. Հալիսութեր։

— Կոյն թուի պլոս. Անդրբէլու, զոր Ամիրառլ (Թ. 1076) կը դնէ իբր Մարբմսոս

կամ Խնկողկու զուկ։ Բայց ըստ Ա. Բժշկաբանի, երես 376, Հալիսութեր է Սակամունի, գղ. Scammoné։ Համբարապտոս տակ, որ է Սակամունի։ Զայս վկայութիւնն Ա. Բժշկաբանի ըստնի Հայրուսակն։

ՄԼԴ. 2245. Հապա, Զի Քրմանի։

— Կարգա Հալիսութեր։ Արար. Հալիս է Վայրի Դաղձն, գղ. Pouliot. տես ի համարն 271, Դէր. Թիւ 3։

ՄԼԵ. 1029. Հալիսութեր, (Արար. Շին-ծոր). հայերէն բառ է կը լսուի։ Տես Հալիսութեր, եւ Հալիսութեր Թ. 2782։

— Ոչ է հայերէն, այլ պարսկերէն։ Հալիսութեր. խոտ ինչ, որոյ տերեւն է սեաւ, եւ արմատն ստուար. որ արաբացուցեալ ասի Աէն-ծոր. որ ասի [պարսկերէն] Հելիս-գէն (Գ. էորդ):

ՄԼԶ. 2946. Պրս. Հաֆթարկա. Տերեւտ = գղ. Caméléée [ապ. Chamélée] = Մազարին = պրս. Հաֆթարկա։

= Կարգա Հալիսութեր։ “Հեֆերէն (Թարգմանի Խթնատերէն) տես Մալիսուն” (Գ. էորդ):

ՄԼԵ. 1776. Զիլէնի։

— Յ 2րդ ծանօթութեան (Կրեսպ 384—385) ի մէջ կը բերուին բանքն Յովհաննէս Վանական վարդապետի, թէ “Հայոց Մեծն Արտաշէս տիրեալ Արենայ՝ հրով եւ ջրով վարեալ յապականութիւն տնկոյն (Զիթենայն), եւ ոչ կարել [Կարել]. զի ի հատածէն ի վեր բուսականին էր, եւ այլն, Ամրող հատուածդ վանականին էր Պիսիդոն ալիս ծովու ի վերայ դղեկին (Արենայ) ցուցանէ, եւ Աթենա՝ ոստ ի Զիթենայ, եւ թէ Հայոց Մեծն Արտաշէս անկարացած է ջնջել զահթենին որ սի հատածէն ի վեր բուսանէր, առեալ է ի Հերոդոտեայ, գիրք Ը. Պ. Մուտ. Ա. F. Miot, Paris, Firmin Didot, 1858, Հ. Բ., Երես 349, եւ ծան. 14, յերես 401։ Հերոդոտոս կը պատմէ թէ Աթենք քաղաքի միջնաբերդի Զիթենին այլեցաւ հրամանաւ քսելքասի Առաջնորդութեանց որդուց Դարեհի Առաջնորդ Աթենացիք ելան ի միջնաբերդն զոհս մատոցանել Աթենայ, տեսան որ ի կոճեղէ այլեցաւ Զիթենայն նոր շառաւիլ բուսած էր կանքնաչափ երկայնութեամբ։ Զնյոյն սքանչելիս կ'երկրորդեն եւ Պաւսանիաս (Miot, անդ, ծան. 14, յերես 401), եւ Աթրանիոս (տես ի Կելսիոս, Hierobotanicon, Հ. Ա., Երես 302)։ Հերոդոտեայ Ք. Ե. Ա. Առաջնորդ Աթենայն փոխուեր է ի Հայոց Մեծն Արտաշէս։ Բայց աներկրայ է որ Անականն մինքենէ ստեղծած չէ զայդ զըյց, այլ

¹ Սաբէկս Միրզայեանց, Բամբակի մշակութիւնը, Եջմ. 1898, էջ 5; Այս տեղը յառաջ բերած է Ամուսնութիւն, էջ 108, ուսուկեց քաղեցինք նոյնը։